

志

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دورهٔ دوم مشروطه
(1288 - 1293 ش)
درس هشتم

کانال تخصصی تاریخ من
@tarikhehman3

در این درس با اوضاع کشور پس از
سوط و فرار محمدعلی شاه و تسخیر
تهران

و به شهادت رسیدن آیت الله شیخ فضل الله
نوری و نیز ادامه مداخله های روسیه و
انگلیس برای تداوم سلطه بر ایران آشنا
خواهید شد.

در این درس با اوضاع کشور پس از سقوط و فرار محمدعلی شاه و
تسخیر تهران

و به شهادت رسیدن آیت الله شیخ فضل الله نوری و نیز ادامه
مداخله های روسیه و

انگلیس برای تداوم سلطه بر ایران آشنا خواهید شد.

دوره دوم مشروطه یکی از برهه های مهم تاریخ معاصر ایران است. این دوره با فتح تهران به دست مشروطه خواهان آغاز شد و دارای دو ویژگی بارز بود:

1- اختلاف های شدید بین طرفداران مشروطه

2- مداخله های آشکار و سلطه گرانه روس و انگلیس در سرنوشت ایران

قدرت گرفتن جریان جدید در انقلاب اختلاف‌های داخلی مشروطه

پس از فتح تهران مجلسی
فوق العاده، مرکب از سران
و رؤسای مجاهدان،
شاهزادگان مجلس شورای
ملی، تشکیل شد و به اتفاق
آراء، محمد علی شاه

از سلطنت خلع، و پسر دوازده ساله او، احمد میرزای ولیعهد، به مقام سلطنت برگزیده شد. چون احمد شاه به سن قانونی سلطنت نرسیده بود، شاهزاده عضدالملک، بزرگ خاندان قاجار، به عنوان «نایب السلطنه» انتخاب شد.¹

۱ ناظم الاسلام کرمانی، تاریخ بیداری ایرانیان، ج ۵، ص 497 494 .

پس از آن که دولت جدید تشکیل شد و جمعی از مستبدان و مرتجعان به وزارت و حکمرانی وسایر مقام های دولتی رسیدند، آتش خشم مشروطه خواهان تبریز شعله ور و ناخرسندی آنان علنی شد

افرادی نظیر ستارخان و باقرخان و جمعی دیگر از طرفداران مشروطه که برای نهضت فداکاری و مجاهدت کرده بودند، چون ملاحظه کردند که

مستبدان دوره استبداد و دشمنان دیروز مشروطه، دوباره زمامدار مملکت شدند، بسیار ناخشنود و معترض بودند آنان هم چنین خواستار اخراج افراد تندرو و افراطی نظیر تقی زاده از مجلس بودند.

شهادت شیخ فضل الله نوری

با پیروزی مشروطه خواهان، انتظار می رفت دشمنان واقعی نهضت، مجازات شوند و کیفر بینند اما آنان که دستشان به خون آزادی خواهان آغشته بود، رها شدند و محمدعلی شاه نیز، با حمایت روس و انگلیس، بدون محاکمه و حتی با پرداخت حقوق سالیانه راهی بندر اُدسا در روسیه شد. آنگاه، همان گونه که اشاره شد دشمنان نهضت، در صف اول آن قرار گرفتند و در زمامداری و حکومت شریک شدند

تنها کسی که به پای میز محاکمه رفت و اعدام شد، شیخ فضل الله نوری، مجتهد طراز اول تهران بود که به دفاع از «مشروطه مشروعه» و قانون اساسی بر پایه ارزش های اسلامی، با مشروطه‌هاقتباس شده از غرب، مخالفت کرده بود. در این هنگام، سفارت روسیه از ایشان خواست که به آن جا پناهنده شود، یا چند نفر سرباز روسی به منزلش بروند و او را در پناه خود بگیرند. شیخ فضل الله نوری هیچ یک از این ها را نپذیرفت

و گفت: «در مقابل مشیت و اراده الهی، تسلیم صرف است». هم چنین، در پاسخ برخی از کسانی که به او پیشنهاد می کردند که به بیگانه پناهنده شود، اظهارداشت: «من راضی هستم که صد مرتبه زنده شوم و کشته شوم اما پناهنده به اجنبی نشوم و برخلاف امر شارع مقدس اسلام رفتاری نکرده باشم» پیرم خان ارمنی که پس از پیروزی مشروطه خواهان، با فرصت طلبی مدارج ترقی را به سرعت طی کرده بود، مأمور دستگیری شیخ فضل الله نوری شد. این عالم روحانی پس از یک محاکمه فرمایشی،

، به شهادت رسید. به نظر بسیاری از مورخان شهادت شیخ فضل الله نوری، یکی از فجیع ترین اعمال مشروطه خواهان بود. عده ای اعدام او را انتقام استعمار از روحانیت ایران برای جبران شکست در نهضت تحریم تنباکو و پیشگیری از تکرار مقاومت های مشابه آن می دانند2

تشدیداختلاف و درگیری میان مشروطه خواهان

به دنبال اعدام شیخ فضل الله نوری و تشکیل دومین دوره مجلس شورای ملی، اختلاف و درگیری میان مشروطه خواهان شدت گرفت. دو حزب «اعتدالیون» و «دمکرات» که اکثریت نمایندگان مجلس را تشکیل می دادند، شدیداً با یکدیگر رقابت فکری و سیاسی داشتند. اعتدالیون مذهب را سدی محکم در برابر ظلم و بی عدالتی می دانستند و اجرای شریعت را در دستور

کار خود قرار داده بودند. سید محمد طباطبایی و سید عبدالله بهبهانی از اعضای سرشناسان حزب بودند. دمکرات ها به رهبری سید حسن تقی زاده بر جدایی دین از سیاست تأکید می ورزیدند تا مشروطه را از جنبه های دینی تهی کنند و نهضت را از آرمان های اصیل آن دور سازند. با شدت گرفتن درگیری های سیاسی، به تدریج، جوّ وحشت و ترور بر جامعه حاکم گردید. نخست سید عبدالله بهبهانی که نقشی مهم در رهبری نهضت مشروطه داشت، توسط دمکرات ها ترور شدند.

مجلس نوپای مشروطه و مداخله بیگانگان

طبق تصمیم مجلس شورای ملی، عده ای کارشناس از آمریکا برای اصلاح اداره دارایی و خزانه داری کل، یک فرانسوی برای دادگستری، و چند سوئدی برای ژاندارمری، استخدام شدند. مورگان شوستر آمریکایی، معروفترین چهره در بین آنان بود که با اختیارات وسیعی که مجلس به او داد، شروع به انجام اصلاح های دامنه دار در امور مالی و گمرک ها کرد. این اقدام او که سبب منظم شدن دستگاه اقتصادی کشور می شد،

روس و انگلیس سخت عصبانی کرد. بنابراین در

سال 1290 ش. روسیه طی خطاری به دولت ایران تهدید کرد که اگر ظرف چهل و هشت ساعت به خواسته هایش عمل نشود، به اشغال ایران خواهد پرداخت . درخواست های روسیه به این شرح بود:

1- اقدام های مورگان شوستر متوقف و او از ایران اخراج شود.

2- بدون موافقت روس و انگلیس، از استخدام اتباع خارجی در ایران، خودداری شود.

3- هزینه لشکرکشی قوای روسیه به ایران را، دولت ایران پرداخت کند

با به پایان رسیدن محلت چهل و هشت ساعته، روسیه، بلافاصله، نیروهای خود را به داخل خاکایران اعزام کرد. اخطار روسیه، بحرانی بزرگ در کشور ایجاد کرد. بیا رد کردن آن، اختلاف افتاد. هیجان عمومی و احساسات مردمی، اوج گرفت. مجلس بین مجلس و دولت، بر سر پذیرفتن اخطار روسیه را رد کرد ولی صمصام السلطنه، نخست وزیر، از ترس اشغال پایتخت، تسلیم شد

و مجلس شورای ملی را منحل کرد. بدین ترتیب سلطه جویی دولت های روس و انگلستان و دخالت های آن ها در اداره کشور مانع از آن شد تا مجلس نوپای مشروطه بتواند برای سر و سامان دادن

به اوضاع اداری، مالی و نظامی کشور اقدام مؤثری انجام دهد. به دنبال این اقدام، انبوه تظاهرکنندگان مردمی، به خصوص زنان، با شعار (یا مرگ یا استقلال) به مجلس حمله کردند. علمای مذهبی در ایران و عتبات عالیات، طی تلگراف هایی

مردم را به مقاومت دعوت کردند. آیت الله آخوند خراسانی، مرجع بزرگ شیعه
مقیم عراق،

تصمیم گرفت به سوی ایران حرکت کند، تا مردم را برای مقاومت در
برابری یگانگی، بسیج کند. او همراه جمع انبوهی از عشیره های شیعه
عراق، آماده عزیمت به ایران شد اما در همان شب قبل از حرکت، به طرزی
مشکوک، از دنیا رفت روس ها با استفاده از فرصت به دست آمده، کانون
های مقاومت تبریز و مشهد را به سختی سرکوب کردند؛

مرقد مطهر امام هشتم (ع) را به توپ بستند؛ از آذربایجان تا خراسان، نیروهای خود را مستقر ساختند و منطقه زیر نفوذشان را طبق قرارداد 1907 اشغال کردند

در این زمان، انگلیس نیز برای اشغال منطقه زیر نفوذ خود، قوایی از هندوستان وارد جنوب ایران کرد. سرانجام نیز، در سال 1291 ش 1912 م / . این دو کشور سلطه گر، دولت ایران را مجبور کردند تا سیاست خود را با اصول قرارداد 1907 تطبیق دهد

تاج گذاری احمدشاه

اندکی بعد از آغاز جنگ جهانی اول، احمد شاه در مرداد 1293 تاج گذاری و مجلس سومشورای ملی نیز آغاز به کار کرد، اما شاه جوان و مجلس جدید نتوانستند ایران را از هجوم بیگانگان در امان نگاه دارند.

جنگ جهانی اول و اعلان بی طرفی

در سال 1914 م 1293 / ش. جنگ جهانی اول میان دولت های فرانسه، انگلستان و روسیه در مقابل آلمان و امپراتوری اتریش مجارستان آغاز شد. ایران از نظر سیاسی و اقتصادی کشوری بحران زده و در اشغال نیروهای بیگانه بود و توان بهره برداری از شرایط جنگ را نداشت. رئیس الوزرای ایران یعنی مستوفی الممالک اعلان سیاست بی طرفی کرد ولی در این کار موفقیتی به دست نیاورد؛ زیرا موقعیت حساس ایران برای نیروهای درگیر جنگ مهم بود 1.

از اواسط سال 1294 ش. روس و انگلیس (متفقین) بر آلمان و عثمانی (متحدین) در این منطقه
چیره شدند و انگلیس با جلب موافقت روسیه،
عبدالحسین میرزا فرمانفرما را که به طرفداری انگلیس شهرت داشت،
به عنوان رئیس الوزرای ایران بر سر کار آورد و از این پس دولت ایران در برابر خواسته های
ننگین و سلطه گرانه روس و انگلیس تسلیم شد
. چون دولت عثمانی همسایه غربی ایران به متحدین پیوست، اهمیت کشور ما برای متفقین دو
چندان شد. به همین دلیل انگلستان و روسیه
قرارداد سرّی 1915 م را با هم امضا کردند .

طبق این قرارداد دو منطقه نفوذ در عهدنامه 1907، به منطقه اشغالی تبدیل شدند. روسیه منطقه تحت نفوذ خود را اشغال کرد و در مقابل، دولت انگلستان نیز در سال 1916 م. به تأسیس پلیس جنوب دست زد. فرماندهی پلیس جنوب به عهده سرپرسی سایکس بود. او با استفاده از این قوای نظامی توانست، مقاومت دلیرانه رئیس علی دلواری و عشایر تنگستانی را سرکوب کند. در این دوران، دولت را به ظاهر شاه و مجلس تعیین می کردند، ولی در نهان توافق سفارت هایروس و انگلیس شرط اصلی انتخاب نخست وزیر بود

بود. در اکتبر 1917م 1296 /ش. حکومت تزارپروسیه در
مقابل انقلاب بلشویکی شکست خورد و روس ها خروج سربازان
خود از ایران را آغاز کردند؛ بنابراین انگلیس یکه تاز میدان سیاست ایران شد. بدون تردید
نهضت عدالت خواهی و مشروطه طلبی از
نقاط عطف تاریخ اجتماعی سیاسی ایران است که آثار ماندگاری از
خود برجای گذاشت. این نهضت نتیجه تجربیات طولانی مردم ایران
در حفظ استقلال و سربلندی این کشور کهن بود. البته به دلیل مداخله های بیگانگان و
عوامل وابسته به آن ها انحرافات در این

نهضت به وجود آمد. نتیجه این انحرافات ظهور دیکتاتوری رضاخان و
سلسله وابسته پهلوی در ایران بود. در درس های بعد با دخالت های
انگلستان در ایران و قدرت یافتن رضاخان آشنا خواهید شد .